

**ЎҚУВЧИЛАРГА ЯХЛИТ, ТИЗИМЛАШТИРИЛГАН БИЛИМЛАР
БЕРИШНИНГ БАЪЗИ МАСАЛАЛАРИ**

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.7.7.042>

*Ходжамбердиев Махмуджон Султонбоевич,
Андижон давлат университети доценти*

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ
УНИКАЛЬНЫМИ, СИСТЕМНЫМИ ЗНАНИЯМИ**

*Ходжамбердиев Махмуджон Султонбоевич,
доцент Андижанского государственного университета*

**SOME ISSUES OF PROVIDING STUDENTS WITH A UNIQUE,
SYSTEMATIC KNOWLEDGE**

*Khodjamberdiyev Makhmudjon Sul-tonboevich,
Associate Professor of Andijan State University*

Аннотация: Ушбу мақолада фанлараро ўзаро боғланишининг ўзига хос хусусиятлари очиб берилган бўлиб, ундан бошланғич синфлар табиатишунослик дарсларида фойдаланиб, бизни ўраб олган табиат ҳақида яхлит, тизимлаштирилган, яқунланган билимлар бериш масалалари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: фанлараро ўзаро боғланиш, интеграция, дидактик шарт-шароит, ўқув режа, дастур, дарслик, таълим мазмуни, яхлит, тизим.

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы межпредметных связей. Даны некоторые вопросы межпредметных связей при изучении природы для начальных классов.

Ключевые слова: межпредметный связь, интеграция, дидактическое условие, учебный план, программа, учебник, содержания, обучения, целостность, система.

Annotation: this article deals with the issues of intersubject communications. Some questions of interdisciplinary connections are given when studying nature studies for primary grades.

Keywords: interdisciplinary connection, integration, didactic condition, curriculum, program, textbook, content, learning, integrity, system.

Кириш. Ҳозирги кунда умумий ўрта мактаблар олдида турган мақсад вазифалардан бири ўқувчиларга табиат ҳақида, уларда содир бўлаётган воқеликлар, ходисалар ва жараёнларнинг мазмун-моҳиятини атрофлича, яхлит, тизимлаштирилган ахборотлар бериш асосида уларда тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни шакллантириш асосида уларнинг илмий дунёқарашини таркиб топтириб, кенгайтириб ҳаётга ва амалиётга тайёрлашдан иборат.

Умумий ўрта мактаблар табиий-илмий предметларининг ўзаро боғланиш муаммоси тарихий нуқтаи назардан янги эмас, чунки бу муаммо дидактикани таълим назарияси фан сифатида шаклланаётган даврда пайдо бўлган.

Адабиётлар тахлили ва методологияси. Буюк чет эли педагоглари Я.А. Коменский, И.Г. Пестолитци, Ф.Дистерверг ва бошқаларнинг ишларида, рус таълим назариячилари К.Д.Ушинский, В.Ф. Одоевскийларнинг китоблари ва мақолаларида бошланғич ва ўрта мактаб ўқувчиларин ўқитиш жараёнида фанлараро ўзаро боғланишни амалга ошириш зарурлигини асослаганлар, чунки бу боғланиш асосида ўқув-тарбия жараёнининг самарадорлигини ортириш мумкин.

Мазмуни бир-бирига яқин бўлган предметларнинг ўзаро боғлиқлиги

Ўқувчиларнинг билимини сифатини оширибгина қолмасдан, балки уларни амалиётга тайёрлашга имкон беради, уларнинг кўп қиррали дунёқарашини ривожлантиради ва материалистик дунёқарашини шаклланишига ёрдам беради.

Фанлараро узаро боғланиш ўқувчиларнинг билиш фаолитини фаоллаштиради, ўқувчиларни ҳар томонлама ривожланишига ёрдам беради, фанларнинг турли соҳаларида дунёқарашини кенгайтиради, энг асосийси табиат ва жамият ходисаларини тушунишда диалектик ёндошишини шакллантиради.

Фанлараро ўзаро боғланишни тадқиқ қилиш бўйича қатор мақола ва диссертациялар ҳимоя қилинган бўлиб, бу ишларда унинг мазмун моҳиятини очишга ҳаракат қилиб кўрилган. Масалан, фанлараро ўзаро боғланиш бу ўқувчиларда табиат ходисаларининг ўзаро боғлиқлиги ҳақидаги материалистик тушунчани шакллантириш воситасидир (В.П.Шуман), фанлараро ўзаро боғланиш таълим мазмунининг ўзига хос конструкцияси, шунингдек, билимлар қўшилиши (интеграция)нинг дидактик воситаси ҳисобланади (Н.С.Антонов), фанлараро ўзаро боғланиш дастур материални чуқур ўзлаштириш –ўқитувчи ваўқувчи ишининг тизими бўлиб, бунда ўқувчиларнинг билим олиш жараёнида бир-бирига яқин предметларнинг мазмунидан фойдаланилади (П.Г.Кулагин).

Мухокама. Мазмуни бир-бирига яқин бўлган предметларнинг ўзаро боғлиқлиги ўқувчиларнинг билимини сифатини оширибгина қолмасдан, балки уларни амалиётга тайёрлашга имкон беради, уларнинг кўп қиррали дунёқарашини ривожлантиради ва материалистик дунёқарашини шаклланишига ёрдам беради.

Фанлараро ўзаро боғланиш- таълим мазмунининг хусусиятларидан бири бўлиб, ўқув дастурларининг мувофиқлаштиради ва таълим жаранида тизимлилик тамойилида намоён бўлади.

Фанлараро ўзаро боғланишни дидактик шарт-шароит деб тушунилиб, фанлараро ўзаро боғланиш тўғри қўйилганда нафақат ўқув жараёнини тўғри тизимлашга ва ўқувчилар томонидан ўзлаштирган билимларни мустаҳкамлигини оширади, ўқувчиларни ўқишга қизиқишлари, назариялар, илмий тушунчалари билан муносабатда бўлишлигини таъминлайди. Натижада билимлар нафақат ойдинлашади, умумлашади ва уларни амалиётда қўллашга имкон яратади. Шунинг билан бирга фанлараро ўзаро боғланиш ўқув вақтидан самарали фойдаланишга имкон беради.

Фанлараро ўзаро боғланишни амалга ошириш дидактик шарт-шароит ҳисобланиб, биринчидан, ўқув материали мазмунига илмий тушунчалар, қонунлар, назариялар моҳиятини очиб бериш мақсадида, иккинчидан уларни таълим методларида (кузатиш, ўқув тажрибалари ва бошқалар), шунингдек ўқувчилар билимини бир фандан бошқасига кўчишида ва қўлланилишида мақсадли ва кетма—кет киритилади.

Агар табиий—илмий фанлар, фанлараро ўзаро боғланиш билан бошқарилса, табиатни объектив ҳаракатдаги ўзаро боғланишлар яққол ифодаланади, ҳар томонлама очилади ва ўқувчиларга табиат диалектикасини билиш имконияти туғилади.

Кўпчилик фанлараро ўзаро боғланишни тадқиқ қилаётган олимлар вақтга боғлиқ равишда қуйидагича синфлашни таклиф қилдилар.

1) ўзидан олдинги фанлараро боғланиш- бу боғланишда бир-бирига яқин бўлган предметлардан олган аввалги билимларни эслаб тикланади.

2) ёндош фанлараро ўзаро боғланиш -бу боғланишда бир-бирга яқин бўлган предметларнинг бўлимлари ва мавзулари тушунчалари бир вақтнинг ўзида ёки яқин бўлган вақтда боғланади.

3) Келажакда (бўлажак) фанлараро ўзаро боғланиш.

Бу боғланишда яқин келажакда ўрганиладиган бўлим ёки мавзунинг у ёки бу тушунчасини моҳиятини очишда бир-бирига яқин бўлган предмет материалидан фойдаланилади. Келажакда бўладиган боғланиш муаммоли характерга эга бўлиб, ўқувчилар олдида у ёки масала бўйича ҳали ечилмаган муаммо туради.

Натижа. Ўқув жараёнида фанлараро ўзаро боғланиш тартибсиз юзага келавермайди ва юзага келиши ҳам мумкин эмас. Уларни аввало аниқлаш керак ва мақсадли табиий-илмий фанлар мазмунига киритиш керак (дастур ва дарсликларга), кейин эса дарс давомида ёритилади. Шунинг билан бирга фанлараро ўзаро боғланиш юқори илмий савияда киритилиши ва ўқувчиларга содда, тушунарли тилда етказилиши керак бўлади.

Таълимда фанлараро ўзаро боғланишнинг методик асоси бўлиб асосий фанларни ўзлаштиришда предмет ичидаги ва фанлараро ўзаро боғланишни ўрнатиш ва улар асосида мавжуд дунёнинг қонуниятларини тушуниш ҳисобланади. Бу эса турли фанларда аввалги ўтилган тушунчаларни чуқурлаштириш ва бойитиш асосида бу ёшдаги болалар имкониятига мос ҳолда тушунчаларнинг асосий белгиларини кенгайтирилган ҳолда берилади.

Ҳозирги вақтда бошланғич мактабларда фанлараро боғланиш ҳақида жуда ҳам кўп мунозаралар мавжуд. Бу ўз-ўзидан тушунарли, чунки кичик ёшдаги ўқувчилар бизни ўраб олган дунёни бир бутун яхлитлигича қабул қилади. Бу ёшдаги ўқувчилар учун уларга ўқитилаётган предметларнинг номи –табиатшунослик ва ўзбек тили, мусиқа ва бошқалар қизиқтирмасдан, атроф муҳит объектларининг кўп хиллиги ва улардаги товушлар, ранглар, уларнинг катталиклари асосий роль ўйнайди.

Бошланғич мактабда умумий таълим асос солинадиган кўпгина тушунчалар ўтувчан бўлади ва табиатшунослик, ўзбек тили, тасвирий санъат ва бошқаларда кўриб ўтилади.

Ҳозирги вақтда фанлараро дарслар тизимини ишлаб чиқиш ва синаб кўриш маънога эга бўлиб, уларнинг психологик ва методик асоси бўлиб қатор ўқув предметлари учун ўтувчи ва умумий бўлган тушунчалар ўртасидаги боғланишни ўрнатиш ҳисобланади.

Фанлараро ўзаро боғланишнинг мақсади бошланғич синфлардаёқ табиат ва жамият ҳақида яхлит тасаввурлар асосини яратиш ва улар қонунларини ривожлантириш ҳақида мустақил муносабатларини шакллантиришдан иборат бўлади. Мана шунинг учун ҳам кичик мактаб ёшдаги ўқувчилар учун нарсалар ва ҳодисалар турли томондан мантиқ ва эмоционал нуқтаи назардан кўриш мумкин бўлади.

Фанлараро ўзаро боғланишни дидактик нуқтаи- назардан, яъни дидактиканинг асосий муаммоси –таълим мазмуни асосида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Агар табиий–илмий фанлар фанлараро ўзаро боғланиш билан бошқарилса, табиатни объектив ҳаракатдаги ўзаро боғланишлар яққол ифодаланади, ҳар томонлама очилади ва ўқувчиларга табиат диалектикасини билиш имконияти туғилади.

Булардан фанлараро ўзаро боғланишга қуйидагича таъриф бериш мумкин: табиатда рўй бераётган объектив ва ўзаро боғланишларни мактаб табиий-илмий предметлар мазмунида кетма-кет акс этишини таъминловчи дидактик шарт-шароитлар ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Қисқа қилиб табиатшунослик предметида фанлараро ўзаро боғланиш физика, кимё, биология курсларининг мазмуни акс этиб, бу фанларни ягона табиий–илмий циклга айлантиради ва ўқувчиларда илмий тушунчалар ва ўрганилаётган назарияни чуқур эгаллашларини таъминлашни, илмий-материалистик дунёқарашни шакллантиради.

Бу фаннинг асосий вазифаси- табиат қонунларининг билиш ҳисобланади. Шунга мос ҳолда мактабнинг предмети физика, кимё ва бошқа фанларнинг асоси ҳисобланиб ўзининг мазмунида табиатда объектив боғланишларни акс эттиради.

Биз кейинги мақолаларимизда бошланғич синф ўқувчиларига табиатшунослик предметининг мазмунини тушунтиришда фанлараро ўзаро боғланишнинг моҳиятидан фойдаланиб, уларда бизни ўраб олган табиат ҳақида, дастлабки яхлит, тизимлаштирилган, атрофлича билим, кўникма ва, малакалар шакллантириш масалаларини кўриб ўтамиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Система межпредметных связей по предметам естественно-математического цикла. Сборник научных трудов НИИСиМО. Москва 1981г.

2. А.Бахрамов,Ш.Шарипов,М.Набиева .Умумий ўрта мактаблар бошланғич синфлари учун Табиатшунослик дарслиги.Тошкент 2020 й.

3. М.С.Ходжамбердиев. Фанлараро ўзаро боғланишининг баъзи масалалари.Замонавий узлуксиз таълимни рақамлаштириш .Республика илмий –амалий анжуман.Андижон 2022 йил.